

Németh Endre

Emberi sorsok

Németh Péter és Gachal János

Németh Péter

Németh Péter élete egyszerre jellemző délvidéki magyar élettörténet, és egyedi a vajdasági magyar áldozatok körében. Németh Péter agrárszocialista volt, a népi baloldal Veres Péter által fémjelzett szárnyához tartozott. Éveket ült börtönben a királyi Jugoszláviában olyan későbbi kommunista vezetőkkel, akik Tito belső köreiből tartoztak. A németek is bebörtönözték a háború végén a már börtönviselt, és szűkebb környezetében befolyásos baloldali személyiséget. Egy szóval látszólag tökéletes előélete volt a jugoszláv felszabadítók szemszögéből. Mégis szinte azonnal összeütközésbe került a felszabadítókkal, akik rövid úton likvidálták.

Mielőtt azonban ezt a látszólagos rejtélyt megválaszolnánk, röviden felvázoljuk azt a tágabb társadalmi környezetet és szellemi légkört, amelyek Németh Péter világképét kialakították.

Bánság kiváló természeti adottságainak köszönhetően évezredek óta vonzza a boldogulni vágyó népeket és embereket. A térségben gyakori kunhalmok arról tanúskodnak, hogy a sztyeppei népek is korán megtelepültek a tájon. Az Árpád-korban a magyarok mellett törökös népek is nagyobb számban élhettek itt. Legalábbis a helynév anyag alapján ez feltételezhető. A Bánság jelentős részét lefedő néhai Torontál vármegye elnevezése török eredetű szó, amely egyfajta sólymot jelent. Becse és Nagybecs-

kerék városok pedig a besenyők eredeti magyar nevét, a becsét rejtik magukban. Talán a szögedi nyelvjárás is valamiféle törökös hatás lenyomata.

Később azonban másféle törökök érkeztek a tájra, akik nem szerettek volna békében együtt élni a magyarokkal, és tökéletesen átalakították a táj etnikai arculatát. Ma már csak egyes őshonos helyi szőlőfajták neveiből (pl. Magyarka) sejthetjük, hogy valaha a szerémségi Fruska Gora (magyarul Tarcál hegy) lejtőin magyar borászok is művelték a szőlőt. A középkori Magyarországból Bánság szabadult fel utoljára a török megszállás alól, de még ekkor sem csatlakozott a magyar királysághoz. A Habsburgok a pozsevári békével (1718) önálló katonai közigazgatást hoztak létre Temesi Bánság néven és a kiürült területekre főként svábokat telepítettek. A magyar telepések csak jó fél évszázaddal később jelenhettek meg újra a tájon.

Németh Péter ősei is ezzel a második hullámmal érkeztek Kisoroszra Szeged környéki falvakból. A szegedi kirajzás egyik meghatározó részét alkották a dohánykertészek. Németh Péter ősei is nemzedékeken

Németh Péter

Németh Péternek a titói rezsim állított szobrot

keresztül dohánykertészek voltak és maga Németh Péter is dohánykertész családba született hatodik és egyben legkisebb fiúként. Az akkori szokásoknak megfelelően a legkisebb fiút szakmára tanították. Így lett Németh Péter cipész.

Németh Péter eszmei fejlődését két személyes tapasztalat határozta meg. A trianoni Magyarországon 1935-ben is még rendkívül magas, 50% feletti volt a mezőgazdaságból élők aránya, illetve nyomasztó volt a nagybirtok túlsúlya (a földterület 43%-át a földtulajdonosok 0,4%-a birtokolta). A hagyományosan mezőgazdasági jellegű Bácskában és Bánságban még rosszabbak voltak ezek a mutatók. Tovább rontott a helyzeten, hogy a délszláv királyság minden területen határozottan előtérbe helyezte a délszlávokat más kisebbségek rovására. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az államosított földeket délszlávok

között osztották szét, és szerb telepes falvakat telepítették tömegesen a termékeny délvidéki tájakra. A magyarok kimaradtak a földreformból.

Ez a két tapasztalat Németh Pétert a népi baloldal marxista irányába tolt. Egyszerre állt szemben a nagybirtokrendszerrel és a nacionalista ideológiákkal. (A két világháború közötti jobboldali, nacionalista rezsimek Romániában és Jugoszláviában is jóval nagyobb arányban lökték balra a magyar kisebbség szegényebb rétegeit, mint a trianoni Magyarországon.) Nem állt meg azonban az elmélkedésnél. Aktív szerepet játszott illegális csoportok szervezésében és cipésműhelye a helyi baloldali erők találkozóhelyévé vált. Politikai tevékenysége miatt 1929 decemberében öt év börtönre ítélték.

A vádemelés folyamatában lezajlott történet jól mutatja Németh Péter emberi tartását. Vádlói fizikai kényszerrel akarták arra kényszeríteni, hogy valljon társai ellen. Ezt azonban nem tette meg. A sérülései annyira súlyosak voltak, a vallatás során annyira megverték, hogy végül egyáltalán nem mozdult, nem adott életjelet. Vallatói azt hitték meghalt. A börtön vezetői üzentek a családnak, hogy vigyék haza Németh Pétert, és élettelen testét kiterítették a börtön udvarára. Mielőtt azonban felemelték volna a szekerre, felesége megpróbálta kimosni a vérből férjét, amikor váratlanul kirúgott a lába. Akkor vették észre, hogy mégis él, nem halt meg, túlélte a kínzásokat.

A börtönévek alatt még elkötelezettebb lett és szabadulása után első havi keresetéből egy kisebb hordó juhtúrót küldött rabtársainak. A háború végén őszintén hitte, hogy a német megszállás vége valódi felszabadulást jelent majd a kisebbségeknek is. Csalódnia kellett. Amikor megszökött a német fogságból és hazaért, Torontálvásárhely már „felszabadult”. Rossz hírek

várták. Az oroszok nőket erőszakoltak meg, a szerbek önkényeskedtek.

A felszabadítók valamivel később el akartak hurcolni hatvan ártatlan magyar férfit, de ezt Németh Péter tekintélyével, fegyveres, fizikai fellépésével megakadályozta. Később a helyi mártír református lelkész, Gachal keresésére indult, amikor az eltűnt. Megígérte a lelkész családjának, hogy megkeresi az eltűnt papot.

Pár hónapon belül meg lett a következménye ezeknek az akcióknak. A saját házában lötték agyon.

Mindig nyitva állt a kapuja mások előtt. Egyik éjjel bezörgettek az ablakán – ez természetes volt azokban az időkben-, és amikor kihajolt agyonlőtték. A golyó áthatolt a testén és unokája bölcsőjében állapotodott meg, aki valamilyen szerencsés véletlen folytán abban a pillanatában nem volt a bölcsőben. A szerencsés unoka felnőtt, angolt tanított az újvidéki orvosi egyetemen és két gyermeke és két unokája született.

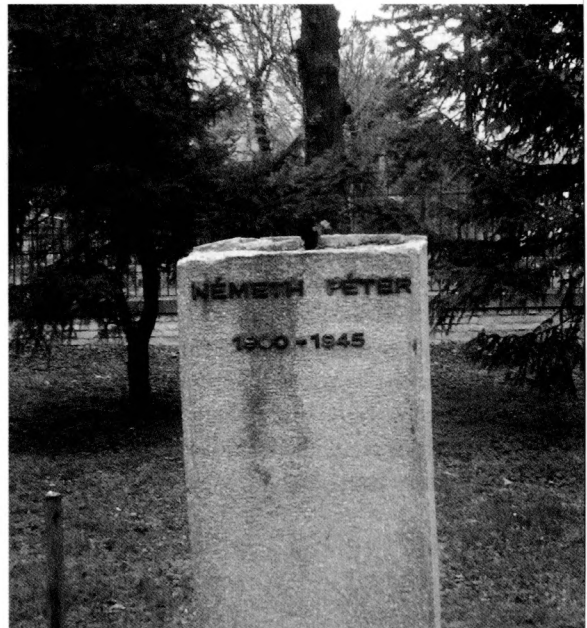
Németh Péternek ércből állított szobrot a jugoszláv rezsim, amely évtizedekig állt békésen a református templom előtt. A szobrárt 2009 áprilisában ismeretlenek megromgálták, összeütötték és leverték a helyéről.

Mielőtt megkísérelnék megvonni a Németh Péter életpályájának és ledöntött szobra által megtestesített utóéletének tanulságait, egy megjegyzést tennék a népi baloldal szellemi forrásaira vonatkozóan. A népi baloldal, ha nem is tudta mindig pontosan megfogalmazni, több fontos magyar hagyományból is merített.

A Dél-Alföldön és azonban belül is Délvidéken Petőfi Sándornak, a népi baloldal egyik meghatározó szellemi előfutárának a neve mai napig különösen jól cseng. Szinte nincs olyan magyar lakta település Vajdaságban, ahol ne lenne Petőfi Sándor utca. A másik fontos észrevétel, hogy a társadalmi

mobilitás igénye igen mélyen gyökeres a magyar hagyományban. A sztyeppe népek sikerei részben abból fakadtak, hogy viszonylag gyors társadalmi felemelkedéssel jutalmazták a normakövető egyéni teljesítményt. Rátermettség és vezetői képességek birtokában az egyszerű pásztorfiúból is lehetett hadvezér. Jól példázzák ezt a világrépet népmeséink is, amelyek sok tekintetben a honfoglaló magyarság szellemi lenyomatának tekinthetünk.

A magyar népmesék hőse rendszerint alulról indul. Ő a legkisebb királyfi, a kánásziú, a csillagszemű juhász vagy éppen a szegénylegény. A főszereplőnek önállóan kell megoldania három feladatot, és ha ez sikerül, akkor a szegénylegényből és a legkisebb királyfiból egyaránt király lesz. A társadalmi felemelkedés lehetséges és kívánatos, ha hősünk rátermett, bátor, és rendelkezik a problémákkal való önálló megbirkózás képességével.

2009 áprilisában ismeretlenek lerombolták

Nem szeretnénk idealizálni Németh Péter alakját. Nem tudjuk, és nem is állítjuk, hogy minden döntése tökéletes volt a forrongó háborús időkben.

Éttörténetének mégis két tanulsága van.

Egyfelől közvetlen leszármazottai megmutatták, hogy a mezőgazdaságból élő népesség olyan magatartásminták örökösei voltak, amelyeket a modern társadalomkutatók a társadalmi tőke legfontosabb összetevőinek, a sikeres társadalmak motorjának tartanak. Tehetségük, morális tartásuk és szorgalmuk alapján képesek voltak a társadalom számára értékes, kimagasló egyéni teljesítményre. Azaz a népi baloldal társadalomkritikája és eszmevilága tartalmazott fontos, valós elemeket is.

Leghíresebb utóda kétségtelenül az egyetlen vajdasági magyar olimpiai bajnok: Mester Gyula, aki tagja volt a 2000-es sydneyi olimpiai bajnok szerb válogatottnak. (Németh Péter maga balszélsőt játszott a torontálvásárhelyi labdarúgó csapatban.) Németh Péter unokája, idősebb Mester Gyula a robotika terén mutatott fel kimagasló tudományos eredményeket, amelyek elismeréseképpen 1994-ben a New Yorki Tudományos Akadémia tagjává, és 1997-ben az Amerikai Biografikai Intézet által az „év emberének” választották. Fia, Németh István pedig az Újvidéki Magyar Színház alapítója és 1985-ben bekövetkezett haláláig igazgatója volt.

Másrészt Németh Péter likvidálása rámutat a '44-es jugoszlávia népiirtások valódi arcára. Torontálvásárhely, Bánsággal együtt német megszállás alá került. Így a hatvan torontálvásárhelyi magyar elhurcolására

tett kísérlet még mondvacsinált indokból sem magyarázható a magyar hatóságokkal való együttműködéssel. Az antifasiszta és agrárszocialista Németh Péternek egyetlen bűne volt. Kiállt a magyar kisebbség mellett. A '44-es népiirtások célja egyértelműen az etnikai tisztogatás volt.

Természetesen mondhatjuk azt, hogy minden háborúban sok az ártatlan áldozat és a felejtés legjobb gyógyír a sebekre. Nem kevés igazság van ebben a mondatban. A megnyugváshoz azonban a konfliktusok feloldásán keresztül vezet az út, amelyhez nem elegendő egyetlen szereplő. Németh Péter szobrának összetörése és ledöntése azt jelzi, hogy a felszín alatt tovább élnek az etnikai feszültségek.

Illetve határozottan úgy tűnik, mintha bizonyos minták észrevétlenül tovább adódtak volna a fiatalabb délszláv nemzedéknek. A délszláv társadalmat nem szembesítették a II. világháborúban elkövetett bűneivel. A hivatalos titói propaganda egyenesen hősiességnek mutatta be a délszlávok világháborús szerepvállalását. A késő esti családi elbeszélésekből azonban kiderülhetett a fiatalok számára, hogy mivel járt valójában a dicső felszabadítás. Talán nem véletlen egybeesés, hogy a Jugoszlávia felbomlásához vezető polgárháborúkban kísértetiesen hasonló események köszöntek vissza, mint a '44-es vajdasági népiirtások során. A múlt megismételte önmagát.

Mit jelent ez? Azt, hogy a magyar áldozatokra való emlékezés nem magyar ügy csupán, hanem egyetemes, de legalábbis közép-európai érdek.

Gachal püspök

(Megjelent a Reformátusok lapjában 2012. november 11-én)

A hit alapvető tapasztalati forrásai és céljai történelmen kívüliek. Paradox módon azonban a hit történelmen kívüli világában őket tágabb értelemben is közösséggé formálja a történelem. Az egészséges, sorsukat befolyásolni próbáló történelmi közösségek számon tartják az őket érő sorsfordító eseményeket. Az idő múlásával azonban minden esemény élményvilága fokozatosan elhalványul. Ezért a történelmi közösségek – kilépve az idő linearitásából – időről időre intézményesített formában frissítik föl kollektív emlékezetüket. A közösséget meggrázó veszteségekről és a reményt adó győzelmekről ünnepek formájában emlékeznek meg.

Ez a cikk azért íródott, hogy Gachal János mártír püspök személyén keresztül emléket állítson a '44-es délvidéki magyar áldozatoknak.

Ha mi, magyar reformátusok, őszintén magunkba nézünk, akkor világosan látjuk, hogy nekünk is bőven van tennivalónk a történelmi emlékezet terén. Kálvin Jánoson, a reformáció ünnepein és a Biblián kívül talán nincs is személy, esemény vagy könyv, amely összekötné minket a világ kálvinistáival.

Különösen nagy adósságunk a magyar 20. századdal kapcsolatban. Nem emeltük be gyűlekezeteink látóterébe mártírjainkat. Elfeledkeztünk

azokról a hitvallókról, akik súlyos nyomás vagy éppen csábító ajánlat ellenére is hűek maradtak az igazsághoz. Nem tudunk megbocsátani azoknak, akik megbotlottak vagy elárulták a reformáció ügyét, mert nem is tudjuk pontosan, hogy kiknek és miért kellene megbocsátanunk.

A 20. század feldolgozásával a magyar nemzet is adós maradt. A magyar közösségek az eltérő és igen erőteljes traumák hatására és a nemzetünket elválasztó trianoni határok miatt eltávolodtak egymástól. Ráerősített az előbbi folyamatra a szabad beszéd és vizsgálódás több évtizedes hiánya. Közösségeink alig vagy egyáltalán nem tudtak egymásról.

Talán ez az egyik oka a gyakran végezetesnek tűnő megosztottságunknak.

Ami szomorú, hogy ez a megosztottság alig változott valamit demokratikus keretek között. Közel húsz év politikai szabadság sem volt elegendő arra, hogy a családi emlékek egy sokszínűségben is egységes nemzeti emlékezzeté érjenek össze. Különösen megrázó példája ennek az eltávolodási és felejtési folyamatnak Gachal János református püspök, aki a délszláv vérbosszú áldozata lett.

Ha Matuska Márton újvidéki újságíró nem kezd el Gachal János után kutatni az utolsó

pillanatban Torontálvásárhelyen, akkor a püspök neve nagy valószínűséggel örökre feledésbe merült volna. A rendszerváltásig se kutatni, se beszélni nem lehetett a jugoszláv „felszabadulás” több tízezer ártatlan magyar áldozatáról. A történelmi amnézia eluralkodása olyan sikeres volt, hogy a még élő szemtanúk is csak annyit mondtak Gachal Jánosról először, hogy a háború zűrzavarában eltűnt. Nyoma veszett. Arra, hogy püspök volt a nyomavesztett lelkész, már senki nem emlékezett.

Matuska Márton szívós kutatómunkájának köszönhetően derült fény az igazság mozaikdarabkáira, amelyből összerakható a kép. Eredményeit Megvert pásztorunk címmel egy, a térség tágabb összefüggéseire is rámutató könyvben tette közzé.

Gachal Jánost 1944. október 18-án hurcolták el otthonából a községházára, és még aznap éjjel agyonverték (néhány forrás szerint novemberben hunyt el). Azt nem tudjuk, hogy a téglagyár gödrében vagy a temető árkában földelték-e el. És azt sem tudjuk, hogy megégették-e vagy addig ugáltak hasára, amíg szét nem repedtek a belső szervei. Csak azt tudjuk, hogy elhurcolták, megkínózták és elföldelték.

Gachal János mártír lett értünk, mégis majdnem elfelejtettük.

Gachal János a jelenlegi Magyarország területén, Poroszlón született 1881-ben. Debrecenben végezte el a teológiát 1909-ben. Szatmárnémeti és Pancsova után 1921-ben került apósa helyére, Torontálvásárhelyre lelkésznek. Lelkész apósa nem volt hajlandó felesküdni a királyi Jugoszláviára, ezért őt az országból kiutasították.

Új szolgálati helyén lelkesen vetette bele magát a gyülekezet építésébe. 1922-ben megalapította a községben a Keresztény Ifjúsági Egyesületet és a falu későbbiekben legaktívabb karitatív egyesületét, a Refor-

mátus Nőegyletet. Az akkor már ötven év óta fennálló Református Egyházi Dalegyletnek – amely falusi zenekar létrehozására a Kék Duna-keringőt is – és az általa alapított civil szervezeteknek hozta létre a tágas színpaddal rendelkező modern épületet, a Református Vallás Otthonát.

A lelkész maga is írt és rendezett színdarabokat. Valószínűleg végzetes megbélyegzését is az egyik saját maga által írt színdarab okozta. A Bánát rózsája című színdarabja a bánági magyarság álmairól, Bácskához hasonlóan a Magyarországhoz visszatérés vágyáról szól.

Bánáság ugyanis 1941-ben nem tért vissza Magyarországhoz, hanem a németek által megszállt Szerbia része maradt. Ez azonban azt is jelentette, hogy a bánági kommunistákra, zsidókra és a szerbekre éveken keresztül hatalmas nyomás nehezedett. Ezekben a nehéz években vállalt garanciát a helyi kommunista vezető, Németh Péter személyére, akit végül nem a német megszállók, hanem a szerb „felszabadítók” végeztek ki a magyar kisebbség iránti elkötelezettsége miatt. Továbbá keresztleveleket adott ki zsidó származású honfitársai számára, akik ennek köszönhetően is túlélhették a háborús éveket.

Macedóniában élt egy kisebb református szórvány a két világháború között. Természetes volt Gachal János számára, hogy missziót vezessen oda, és ápolja a macedóniai református szórvány hitét. Közvetlen ember volt. Mindig harmadosztályú kocsikon utazott a vonaton, hogy beszélgethesen az emberekkel. Ugyanebből a célból ült ki a parókia előtti fonott padra. Emberi és szervezői képességeit a szerbiai református egyház püspökké választásával ismerte el 1942 októberében.

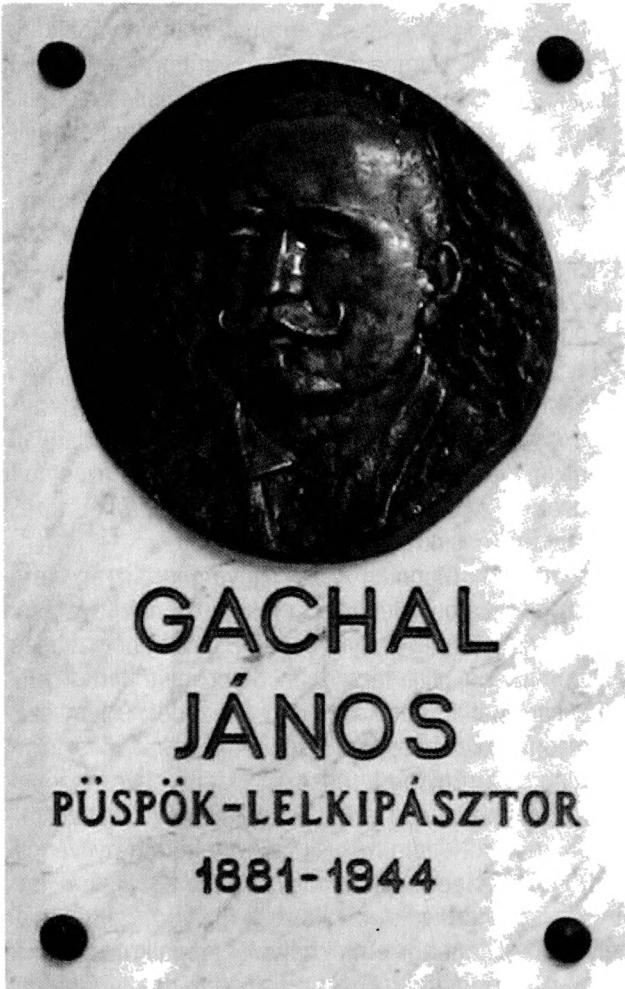
Gachal János személye pontosan szimbolizálja a délvidéki magyar áldozatok

sorsát. Ártatlanul elhurcolták, megkínózták, megölték és ismeretlen helyen elföldelték.

Reményeim szerint az idén májusban, a debreceni Nagytemplomban megalakult Kárpát-medencei egyesített zsinat egy hosszabb folyamat első lépése volt csupán. A második lépés az, hogy jobban megismerjük egymást. Azt gondolom, hogy Gachal Jánosra és az egyesített Kárpát-medencei reformátusság hitvallóira évről évre intézményesített módon kellene emlékeznünk.

Gachal püspök

*„Hitetek őrizzétek!
Mint drága kincset féltsetek!
Míg az itt él a lelkünkben,
Nem vagyunk árvák sehol sem.*

*Addig nem hagy el Istenünk,
Amíg hittel szól énekünk
Innen és túl a tengeren
Ő volt és lesz erősségünk,
Megtartónk reménységünk!”*

Gachal János (1933)

Werner Mihály martonos, Petrányi Ferenc óbecsei, Virág István horgosi és Varga Lajos moholi plébános emlékhelyét alakította ki a magyarkanizsai Rákóczi Szövetség és a Délvidék Kutató Központ.

Magyarország Külügyminisztériumának támogatásával megvalósult emlékhelyekre Simor Márton szegedi szobrászművész készített domborműveket.

„Az áldozatoknak meg kell adni a végtiszteességet. Elfogadhatatlan, hogy a kivégzettek ma is pályaudvarok, szeméttelpek alatt nyugszanak, hogy a sírhelyüket egy kereszt sem jelzi. A hozzátartozóknak, a leszármazottaknak meg kell adni a lehetőséget, hogy leróhassák kegyeletüket. A tömegsírok feltárása ügyében a szerb történészekkel is fel kell venni a kapcsolatot. Annál is inkább, mert ők sem zárkóznak el ettől.” **Zakar Péter** történész, a Délvidék Kutató Központ Alapítvány vezetője (Magyar Szó 2012. szeptember 23.)

Méltó emléket kell állítani a magyarság mártírjainak – jelentette ki **Semjén Zsolt** miniszterelnök-helyettes 2012. június 26-án az észak-bácskai Martonoson az 1944-ben meggyilkolt Werner Mihály apátplébános emlékhelyének felavatásakor. A Budapesten létrehozandó „magyar Jad Vasem Intézet” feladata lenne emléket állítani azoknak a szerbeknek, románoknak, szlovákoknak is, akik az üldöztetés idején segítő kezet nyújtottak a magyaroknak – közölte a miniszterelnök-helyettes. Az anyaország másik feladata a lehetőségekhez képest orvosolni a trianoni traumát, a kulturálisan amúgy is egységes magyarság közjogi újraegyesítésével – hangsúlyozta Semjén.

Csallóközi Zoltán, a magyar miniszterelnökség miniszterelnök-helyettes titkárságának főosztályvezetője, kabinetfőnök Óbecsén így idézte fel Petrányi Ferenc apátplébános emlékét, az emlékhely avatáson 2012. október 28-án.

„Meneküljünk vagy maradjunk? – kérdezte őt egy híve 1944 őszén. Az apát ezt válaszolta: amíg csak egy hívem is lesz, addig én el nem megyek sehova. A mártírok áldozatvállalása példa kell, hogy legyen előttünk és utódaink előtt, ezért állítunk most emléket Petrányi Ferenc atyának.”

Horgoson 2012. november 4-én **Lezsák Sándor** a Magyar Országgyűlés alelnöke avatta fel a mártírsorsú kegyetlenül legyilkolt Virág István plébános emléktábláját.

„Itt élünk majd szerbekkel, horvátokkal, szlovákokkal, románokkal és a többi őshonos néppel együtt, mert csak egy út áll előttünk, a többi járhatatlan. Ez az út a határon átívelő nemzetegyesülés történelmi korparancsa – hangsúlyozta az országgyűlés alelnöke, rámutatva egyúttal a történelmi múlt súlyos következményeire, Magyarország és a magyarság sorsát az elmúlt századokban meghatározó drámai történetekre.”

Moholon 2011. november 11-én Varga Lajos plébános emlékhelyének avatásán **Hölvényi György**, az egyházi, nemzetiségi és civil társadalmi kapcsolatokért felelős államtitkár mondott beszédet: „Nem szabad, hogy elfelejtsük azokat, akik az esztelen, ürügyként bosszút kiáltó vérengzések áldozatai lettek. Fontos, hogy mindaz, amiről eddig beszélni nem lehetett, nyilvánosságot kapjon, hogy mindaz a fájdalom, ami bennünk van, kézzel fogható fizikai valóságban emlékhelyek megalkotásával is testet öltson